

Aceste observații nu infirmă, însă, meritul unei lucrări unice în felul ei și care oferă un tablou cuprinzător și judicios întocmit asupra unor aspecte — nu cele mai puțin importante dar, în orice caz, cele mai puțin studiate — ale epocii războaielor civile, epocă atât de însemnată pentru istoria Romei și pentru cei care o studiază. Mărturiile autorului și cercetarea bibliografiei concordă în a desemna lucrarea lui P. Jal drept primul studiu modern cu caracter general asupra noțiunii de « război civil » și a consecințelor lui asupra locuitorilor Romei antice.

Nimeni nu poate contesta nici noutatea, nici interesul lucrării și nici solida ei întemeiere pe fapte. Orice cercetător al problemei sub acest raport va trebui să se refere de aici înainte la studiul lui P. Jal, studiu pe care autorul făgăduiește să-l continue sub formă de articole consacrate unor aspecte care n-au intrat în volumul de sinteză. Rezervele care se pot face se raportează, așa cum s-a arătat deja, mai ales la delimitarea și organizarea materialului.

Există, pe de o parte, în studiul lui Jal considerații și uneori secțiuni întregi care își găsesc mai puțin justificarea în cadrul definit de titlu și de declarațiile preliminare ale autorului (vezi cap. privind propaganda, menționat mai sus).

Pe de altă parte, după cum am amintit, P. Jal a fost nevoit, din motive care țin de dimensiunile materiale ale volumului, să renunțe la prezentarea unor aspecte ale problemei care, după cît pare, fac parte integrantă din ea. Astfel, « Religia romană », « Stimularea și aprofundarea în unele cazuri, a vieții morale » și « Soldatul războaielor civile », ar fi adus o contribuție necesară la aprofundarea consecințelor războiului pe plan moral și psihologic. Nu se poate evita impresia că un efort în plus de selecție, de sinteză și de concizie ar fi permis epuizarea subiectului în cadrul material existent.

În ce privește organizarea materialului, trebuie adăugată la constatările de pînă acum și această considerație esențială (și care explică, măcar în parte, caracterul prolix al prezentării) că P. Jal pare să nu păstreze tot timpul fermă distincția între fapte și ecoul lor literar sau moral, între sensul foarte larg al termenului « literatură » și accepția beletristică mai restrînsă.

Trebuie admis, de altfel, că distincția nu era întotdeauna ușor de păstrat. Că era, însă, posibilă, o dovedesc în primul rînd părțile cele mai clare și mai valoroase ale cărții. De altfel, așa cum este, lucrarea are marele merit de a fi deschis un cîmp de cercetare și de a-l fi lăsat bogat în sugestii și fertil.

Anca Calangiu

M. E. SERGHEENKO, *Жизнь древнего Рима, Очерки быта. Академия наук СССР. Институт истории. Ленинградское отделение, Москва—Leningrad, 1964, 335 p.*

Cartea cuprinde o serie de lecții ținute în fața studenților în filologie clasică de la Universitatea din Leningrad între anii 1958—1961. Autoarea se limitează la secolul I e.n. și înfățișează următoarele aspecte: orașul, casa, mobilierul, îmbrăcămintea, hrana, ocupațiile zilei, băile, copiii, femeile, obiceiurile la înmormîntare, gladiatorii, cercul, clienții, sclavii și libertii. Partea arheologică și descrierea monumentelor sînt reduse la minimum, în schimb sînt folosite din plin izvoarele literare, cu tendința vădită de a obține o expunere vie și atrăgătoare, însă bine documentată. La sfîrșit e anexat un plan al orașului Roma, după dicționarul topografic Th. Platner-Ashby din 1936, dar numele priceputului arheolog italian G. Lugli nu apare în bibliografie și nici în notele din subsol. Ca modele au slujit în special lucrările mai vechi ale lui J. Carcopino, L. Friedländer și J. Marquardt, iar pentru partea arheologică în primul rînd contribuțiile cercetătorului suedez A. Boëthius. Ilustrațiile, în genere bine alese,

sînt reproduse în primul rînd după lucrările lui P. Grimal (*La civilisation romaine*, Paris, 1962) și U. Kahrstedt (*Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit*, Berna, 1958). Societatea antică apare îndeosebi prin reprezentanții clasei stăpînitore, așa cum ni-i înfățișează de obicei monumentele păstrate, dar autoarea a căutat să pună în lumină și meritele oamenilor simpli, care prin munca lor au creat această civilizație. Execuția tehnică a cărții e excelentă, iar lectura plăcută și interesantă. Fără îndoială, lucrarea va avea mulți cititori și va contribui cu succes a cunoașterea lumii antice.

H. Mihăescu

W. DÉONNA et M. RENARD, *Croyances et superstitions de table dans la Rome antique* (Collection « Latomus », XLVI), Bruxelles, 1961, 154 p. in 16°.

În anii din urmă, sub conducerea energică și pricepută a profesorului Marcel Renard, revista *Latomus*, întemeiată de Léon Herrmann și consacrată în principiu studiilor latine, a devenit pe nesimțite unul din cele mai vii și mai răspîndite periodice din domeniul antichității. Varietatea preocupărilor, punctualitatea apariției și — last but not least — calitatea excelentă a tiparului și a prezentării tehnice au impus-o unui public larg, pe măsura altor reviste de specialitate, mai vechi și mai renumite. La aceasta a contribuit, fără îndoială, pe lângă hărnicia și seriozitatea colaboratorilor belgieni, aportul neprecupețit al unui mare număr de specialiști străini, — filologi, arheologi și istorici, — ale căror nume apar în sumarul fiecărui număr și a căror contribuție a transformat cu incetul publicația belgiană într-o adevărată revistă inter-națională.

Ajutorul venit din afară se răsfrînge, de altă parte, și asupra seriei de lucrări independente publicate în *Collection Latomus*, al căror număr a trecut de cincizeci și ale căror titluri oglindesc preocupări mergînd de la cercetări de amănunt pînă la studii de largă sinteză. În raport cu revista, colecția prezintă particularitatea de a îmbrățișa și domeniul grec, — fără a mai vorbi de istoria umanismului, — ceea ce, împreună cu calitatea autorilor, recrutați, ca și colaboratorii revistei, din toate țările și cultivînd toate specialitățile, asigură volumelor acestei biblioteci un interes incontestabil și o largă audiență.

Scrisă în colaborare cu arheologul de curînd dispărut Waldémar Déonna, lucrarea aci semnalată e în cea mai mare parte opera lui Marcel Renard, al cărui interes pentru superstițiile și « supraviețuirile » legate de eticheta ospetelor și de hrană, în general, în lumea romană, i-a inspirat altădată o serie de contribuții de mai mică întindere, reluate și adîncite la îndemnul învățatului elvețian. Cartea e întocmită dintr-o scurtă introducere și din cinci capitole, care laolaltă îmbrățișează diferitele aspecte ale « actului » alimentar, de la alegerea și pregătirea bucatelor — trecînd prin rînduirea meselor și a sălii de mîncare — pînă la comportarea convivilor și la destinația firimiturilor. La rîndu-i, fiecare din aceste împărțiri se subdivide într-un mare număr de paragrafe, în care se reproduc și se comentează părerile celor vechi în legătură cu gesturile socotite prielnice (și, deci, îngăduite), ori cu interdicțiile felurite (unele dăinuind pînă-n zilele noastre !) privind unele alimente sau chipul cu acestea se cuvin consumate.

De o discutare a lor în amănunt, sau numai de o înșirare, nu poate fi desigur vorba, dar se poate spune că nici una din credințele de acest fel menționate în texte n-a fost trecută cu vederea și că, de altă parte, cu o sîrguință pentru care se cuvine lăudat, autorul a căutat în fiecare caz să găsească paralele și analogii în datinile celor mai felurite popoare, aproape pînă-n zilele noastre. Fără îndoială, în aceste din urmă cazuri, e vorba de simple superstiții observate fără altă justificare și fără a li se căuta măcar o explicație. Dar, cum foarte bine